

Müslümanlık'la Hristiyanlığı bütünleştirmeye çalışan Hindistan kökenli Kâdiyânîlik yaygın olup propagandaya yönelik güçlü yayın araçlarına ve özel kolejlere sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA :

J. P. Rony, *L'Islam en Occident: Europe-Afrique*, Paris 1959, s. 245-285; J. D. Fage, *A History of West Africa*, Cambridge 1972, s. 1-46; a.mlf.—M. Verity, *An Atlas of African History*, London 1982, s. 7-20; H. Deschamps, *Les Religions de l'Afrique Noire*, Paris 1977, s. 81-101; Charles—André Julien, *Histoire de l'Afrique du Nord: Tunisie-Algérie-Maroc*, Paris 1980, II, 11-66; V. Monteil, *L'Islam Noir*, Paris 1980, s. 62-132, 153-183, 252-275, 348-420; a.mlf., "L'Islam Africain", *Encyclopedia de la Pleidde Ethnologie Regionale-1* (nşr. Jean Poirier), Paris 1972, s. 142-180; C. McEvedy, *The Penguin Atlas of African History*, London 1980, s. 44-115; T. W. Arnold, *İntişâr-ı İslâm Tarihi* (trc. Hasan Gündüzer), İstanbul 1982, s. 313-362; M. Hiskette, *The Development of Islam in West Africa*, London 1984; Peder B. Clarke, *West Africa and Islam*, London 1984, s. 1-166; J. Spencer Trimingham, *A History of Islam in West Africa*, Oxford 1985; P. Balta, *L'Islam dans le Monde*, Paris 1986, s. 229-237; Jamil M. Abu'n-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge 1987, s. 26-134; Ismael Hamet, "La Civilisation Arabe en Afrique Centrale", *RMM*, XIV/1 (1911), s. 1-35; Najor C. Bratihuwaite Wallis, "The Influence of Islam on African Native Law I-II", *The Muslim World*, XI/2, New York 1921, s. 145-168; XI/3 (1927), s. 296-308; Joseph J. Cooksey, "Islam in North Africa", a.e., XXIV/4 (1934), s. 350-355; R. Le Tourneau, "L'Islam Nord-Africain", *Annales de l'Institut d'Etudes Orientales*, XV, Alger 1957, s. 183-214; W. Montgomery Watt, "Some Problems Before West African İslâm", *The Islamic Quarterly*, IV/1, London 1957, s. 43-51; E. G. Parrinder, "Islam and West African Indigenous Religion", *Numeri*, VI, Leiden 1959, s. 130-141; Ünver Günay, "Zenci Afrika'da İslâmiyet'in Yayılışının Belli Başlı Safhaları", *İslâmî İlimler Fakültesi*, Prof. Dr. M. Tayyib Okıç Armağanı, Ankara 1978, s. 147-157; a.mlf., "Zenci Afrika'da İslâmiyet'in Yayılışının Temel Etkenleri", *İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 4, Ankara 1980, s. 105-117; A. Rahman—I. Doi, "Muslim Minorities in West Africa I-II-III", *The Muslim World League Journal*, VIII/8, Makkah 1981, s. 44-48; VIII/9 (1981), s. 44-50; VIII/10 (1981), s. 36-43; a.mlf., "The planting and diffusion of Islam in Africa-South of the Sahara", *Proceeding of the First Islamic Geographical Conference*, Riyad 1984, VI, 29-40; William F. S. Miles, "Islam and Development in the Western Sahel: Engine or Brake", *Journal Institute of Muslim Minority Affairs*, VII/2, London 1986, s. 439-447; Maurice Delafosse, "Sûdan", *İA*, X, 772-776.

DAVUT DURSUN

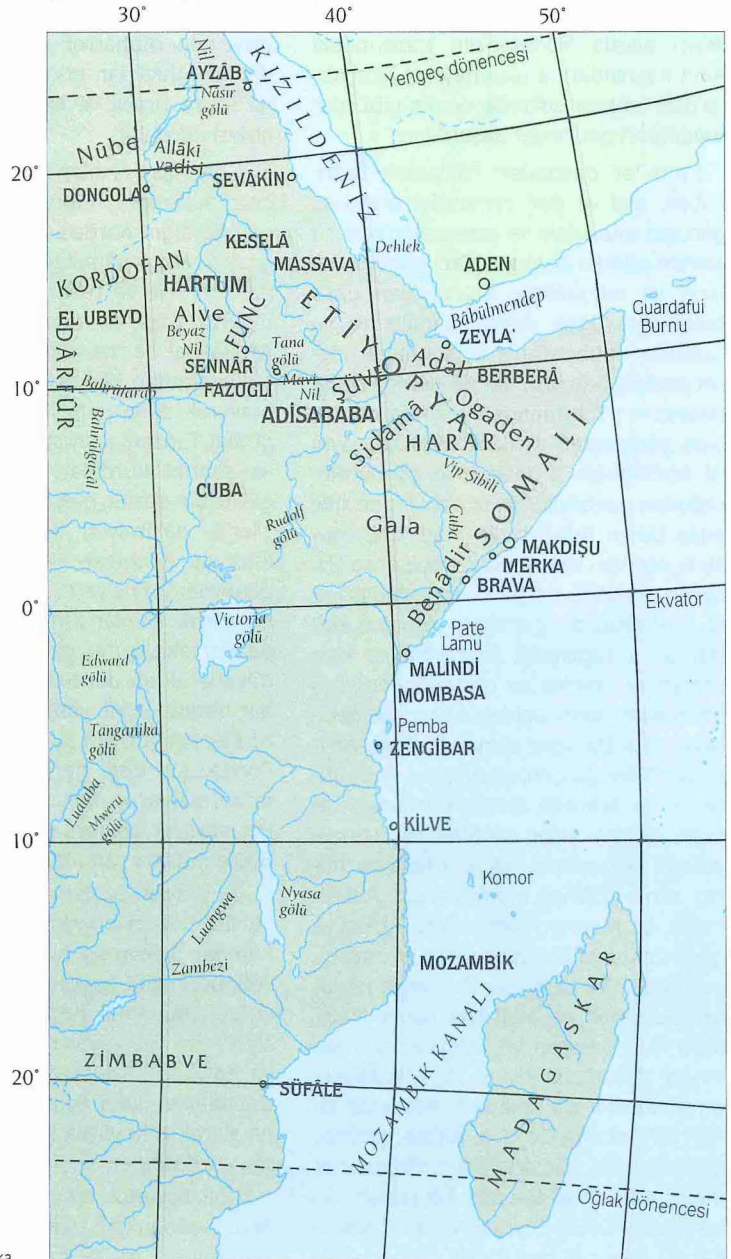
c) Doğu Afrika'da İslâmiyet. İslâmiyet'in Doğu Afrika'da yayılışı, kıtanın Kızıldeniz ve Hint Okyanusu sahilleri boyunca ticarî münasebetler ve bu yörele-

re yapılan göçlerle denizden, Mısır'ın fethini müteakip Nil vadisi boyunca girilen fetih hareketleri, ticarî faaliyetler ve yeni göçlerle de karadan olmak üzere başlıca iki yolla olmuştur.

Sahil Kesiminde Yayılışı. Araplar'ın Doğu Afrika ile ticarî münasebetleri İslâm'ın doğuşundan çok önceki tarihlere uzanmaktadır. Müslümanların Afrika ile ilk münasebetleri ise Habeşistan hicretleri sırasında meydana geldi. Mekke müşriklerinin İslâmiyet'i kabul edenlere uyguladıkları baskı ve zulmün artması üzerine Hz. Peygamber'in izniyle bir grup müslüman Habeşistan'a hicret etti; daha sonra da ikinci hicret gerçekleşti. Hicrî altıncı yılda Hz. Peygamber

komşu bazı ülkelerin hükümdarları gibi Habeş Kralı Necâşî'ye de bir mektup göndererek onu İslâm'a davet etti. Necâşî'nin bu mektuba müsbet cevap verdiği bilinmektedir. Habeşistan'a hicret eden müslümanlar da Hayber'in fethine kadar (7/628) orada kaldılar.

Araplar'ın Doğu Afrika sahilleri boyunca eskiden kurdukları ticarî münasebetler, Arap yarımadasının tamamen İslâmiyet'i kabul etmesiyle daha da gelişti. Müslüman tüccarlar Doğu Afrika sahillerinde ve bu sahillere bakan adalarda, yalnız sahil yerlileri ile değil kıtanın iç taraflarından gelenlerle de münasebet kuruyorlar ve aynı zamanda Doğu ve Güney Asya ile Afrika sahilleri ve

Doğu Afrika

Mısır arasındaki ticaretin önemli bir hal-kasını oluşturuyorlardı. Hatta bazı li-manlarda kıtanın iç bölgeleriyle irtibat sadece müslüman tâcirler vasıtasıyla sağlanabiliyordu.

Hız. Peygamber'den sonra Hulefâ-yi Râşidîn devrinde ticaret yollarının em-niyeti konusuna verilen önem, Afrika ile münasebetlerin gelişmesinde büyük rol oynadı. Emevî ve Abbâsî devirlerinde devletin sınırlarının genişlemesi, refah ve servetin artması, ticarî münasebet-leri daha da geliştirdi. Fildişi, altın ve diğer madenleri temin maksadıyla Hint Okyanusu'na açılarak Afrika sahilleri boyunca ilerleyen ve gittikçe güçlene-rek bu bölgelerde ticareti kontrol altı-na alan müslüman tüccarlar daha hicrî ikinci asırda Rodezya'nın kuzeyindeki altın kaynaklarına ulaşmayı ve Zimbab-ve'den hayvan sırtında demir gibi bazı madenleri getirmeyi başardılar.

Emevîler devrinden başlamak üzere kabile, aile ve dinî cemaatler arasında görülen mücadele ve çatışmalar sonucu zaman zaman bazı gruplar, hükümdar-ların ve rakiplerinin sultasından uzak buldukları Doğu Afrika sahillerine ve özellikle Habeşistan'a toplu halde hicret ettiler. Bunların ilki 65 (684) yılında Haccâc'ın yönetiminden rahatsız olarak Şam yöresinden ayrılan bir grupla aynı yıl Abdülmelik b. Mervân'ın gönderdiği ordudan kaçarak Afrika sahillerine göç eden Uman İbâzîleridir. Yine Abdülme-lîk b. Mervân zamanında, daha önce Hz. Ömer devrinde de bir defa yapıldığı gi-bi, Kızıldeniz'de gemilerin rahatça do-laşmasını sağlamak üzere Habeş kor-sanlarının üzerine bir ordu gönderilerek barınakları olan Dehlek adası ele geçi-rildi (702). Bu, aynı zamanda Doğu Afri-ka sahillerinde gerçekleştirilen ilk fetihtir ve bu fetihten sonra müslüman tâ-cirler Dehlek adası ve Massava Limanı yoluyla Habeşistan içlerine kolayca nü-fuz etme imkânı bulmuşlardır. Abdül-melik b. Mervân zamanında Afrika'ya göç eden müslümanlar Hint Okyanusu'nun bugünkü Kenya ve Tanzanya kıyıla-rındaki liman ve adalarda Lamu, Pate, Malindi, Mombasa ve Zengibar gibi şe-hirleri kurdular. Hişâm b. Abdülmelik zamanındaki Şîa isyanları sırasında çı-kan bir savaşta Zeyd b. Ali'nin öldürül-mesi üzerine göç eden taraftarları, So-mali kıyılarındaki Benâdir bölgesine yer-leştiriler (740). Bu Zeydî Şîîler'den bazıları Abbâsî devrinin başlarında da daha gü-

neydeki Pemba adasına göçtüler. İslâm-iyet'ten önce Araplar'ın ticarî mûna-sebet kurmuş bulundukları Komor ada-ları ve Madagaskar'a da İslâmiyet hicri birinci asırda girdi.

Abbâsîler zamanında Karmatîler'in çı-kardıkları iç karışıklıklarda, Ahsâ hü-kümdarının baskısından kaçan büyük bir grup Somali sahillerine hicret ede-rek orada bugünkü Somali'nin başşehri olan Makdişu (Mogadişu) şehrini kurdular (907). Bu bölgenin daha önceki sa-kinleri olan Zeydîler bu Sünnî grupla imtizaç edemeyerek daha güneye ve iç bölgelere çekilip karşılıklı evlenmeler yo-luyla yerli halka karışarak Arap ve Zenci karışımı bir topluluk meydana getirdi-ler. Bunlara muhtemelen Ümmet-i Zey-diyye'den muharref olarak Emüzeydiç denildi. Ahsâ'dan göç eden Araplar da-ha sonra Brava ve Merka gibi bazı şe-hirleri kurdular.

X. yüzyılın ortalarında Şiraz hüküm-darı, annesinin Habeş asıllı olması se-bebiyle diğer kardeşleri tarafından aş-ağılayıcı bir muameleye mâruz kalması üzerine, aile ve tebaasından bir grupla birlikte Hürmüz adasından hareketle Afrika sahillerine yöneldi. Kendileri Şîî olduklarından Makdişu Limanı'na uğra-mayarak daha güneylere indiler ve bu-günkü Tanzanya kıyılarındaki Kilve ve şehrini kurdular. Burada zamanla güçlü bir devlet meydana getiren Şîrâ-zîler'in hâkimiyeti altındaki topraklar kuzeyde Zengibar ve Pemba adasına, güneyde Süfâle'ye (Sofala) kadar uzan-maktaydı. Bunlar XVI. yüzyılın başların-da Portekizliler'in gelişine kadar hâki-miyetlerini sürdürdüler. Kilve ve Zengi-bar havalisi, XVII. yüzyılın sonlarına doğ-ru Maskat (Uman) sultanları tarafından Portekizliler'den geri alınarak tekrar müslümanların hâkimiyetine sokuldu. Portekizliler bölgeye geldiğinde Kilve'de 500'den fazla camî bulunuyordu.

XII. yüzyılın başlarında Uman'da Neb-hânîler Devleti'nin yıkılışından sonra, hü-kümdar Süleyman b. Süleyman'ın mai-yetinde büyük bir grup Afrika'ya hicret ederek bugünkü Kenya kıyılarındaki yer alan Pate adasına vardılar. Adanın Arap ve İran asıllı sakinlerince iyi karşılanan Nebhânîler daha sonra yönetimi elleri-ne alarak XIX. yüzyıla kadar hâkimiyetle-rini sürdürdüler.

Sahil boyunca teşekkül eden müslü-man sultanlıklar zamanla ticarî faali-yetlerini arttırarak özellikle altın ve fil-

dişi temini maksadıyla Rodezya ve bu-günkü Güney Afrika Cumhuriyeti'nin ku-zeydoğu taraflarından kıtanın içlerine nüfuz ettiler. Mozambik'in Güney Afri-ka Cumhuriyeti sınırına yakın bir yerde bulunan Süfâle XVI. yüzyılda bölgenin en önemli altın ihrac limanıydı. Afrika'nın Hint Okyanusu sahilinde kuzeyde genel olarak Araplar, güneyde ise İran asıllılar hâkimdiler. Kıyı boyunca ve özel-likle Zengibar ve Kilve havalisinde mu-hacirlerle yerli halkın kaynaşmasından Sevâhilî (sahilliler, kıyıda yaşayanlar) de-nilen karma bir halk oluştu. Bunlar aynı adı taşıyan ve Bantu dili ile Arapça'nın karışımı olan bir dil konuşuyorlardı.

İç Bölgelerde Yayılışı. İslâmiyet'in Afri-ka kıtası ile karadan ilk münasebeti Hz. Ömer'in hilâfeti sırasında Amr b. Âs'ın Mısır'ı fethetmesiyle (20/641) olmuş-tur. Bizans hâkimiyeti ve kilisenin halk üzerindeki baskısı Mısır'ın fethini ve İslâmiyet'in buranın yerli halkı olan Kıp-tîler arasında yayılmasını kolaylaştırdı. Öyle ki Kiptîler'in çoğu daha fetih ta-mamlanmadan müslüman oldu ve sayı-ları gittikçe arttı. Bu yüzden Hz. Osman zamanında (643-655) Mısır'dan elde edi-len haraç on iki milyon dinar iken Muâ-vîye zamanında (661-679) bu miktar ye-di milyon dinara düştü. Ömer b. Abdüla-zîz devrinde (717-720) bu miktarın son derece azalması üzerine, Mısır valisi bundan böyle müslüman olacak kimse-lerden cizye vergisinin düşürülmemesi-ni teklif ettiyse de halife Ömer b. Ab-dülazîz, "Allah Hz. Muhammed'i câbî (vergi toplayan) değil, dâî (doğru yola ça-ğırان) olarak göndermiştir" diyerek bu-nu reddetti.

Mısır'ın fethinden sonra müslüman-lar ülkenin güney sınırından gelebilecek muhtemel bir saldırıya karşı Nûbe'ye yöneldiler. Ukbe b. Nâfi'in Nûbe'ye dü-zenlediği sefer bir sonuç vermedi ve Nûbeliler'le bir anlaşma yapıldı (641). Daha sonra Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh, Nûbe içlerinde Dongola'ya kadar vardı ve yine karşılıklı güven ve ticarî iş birliği esasına dayalı bir anlaş-ma yapıldı (651). Bu arada Kızıldeniz ile Nil arasındaki Becâ bölgesinde yaşayan halkın birçoğu İslâmiyet'i kabul etti. Da-ha sonraki yıllarda Mısır'da haraç âmili olan (723-734) Ubeydullah b. Habhâb Becâlîlar'la bir anlaşma yaptı ve bunun ardından aralarında Cûheyne, Himyer ve Hevâzin gibi tanınmış kabile men-suplarının da bulunduğu birçok Arap

Becâ ülkesine yerleşti. Bu yeni iskân hareketinden sonra İslâmiyet bölgede süratle yayıldı ve hicrî II. yüzyılın başlarından itibaren bazı Becâ hükümdarları da İslâm'a girmeye başladı.

Mısır ile Sudan arasına yerleşmiş bulunan Benî Rebîa kabilesi X. yüzyıldan itibaren Becâlîlar'la münasebetlerini geliştirerek Allâkî madenlerini kontrolleri altına aldılar. Bu asrın müslüman müellifleri Becâ bölgesindeki Sevâkin (Suakin) ve Ayzâb (Aidhab) gibi şehirlerdeki parlak İslâmî hayatı tasvir etmektedirler. Selâhaddin-i Eyyûbî zamanında Nûbelîler'in düşmanca bazı teşebbüsleri sebebiyle Selâhaddin'in kardeşi Tûran Şah Aşağı Nûbe'yi istilâ etti (1173), fakat ülkeyi ilhak etmedi. Muhacir ve tâcirler vasıtasıyla İslâmiyet giderek gelişme gösterirken Nûbe'de çok eski tarihlerde yerleşen Hristiyanlık gittikçe zayıflamaya yüz tuttu ve ilk defa XIV. yüzyılda Nûbe'de müslüman sultanlıklar görülmeye başladı. Bölgenin en büyük yerleşim merkezlerinden biri olan Dongola şehri hükümdarı İslâmiyet'i kabul etti ve Mısır halifesi adına hutbe okuttu.

Hız. Peygamber zamanında yapılan hicretlerden sonra asırlar boyunca müslümanların Habeşistan'a nüfuzu son derece sınırlı olmuştur. Hz. Ömer devrinde Kureyş kabilesinin Benî Mahzûm kolu Habeşistan'a hicret etmişti. Bunların bugünkü Adisababa'nın bulunduğu yerdeki Şüve (Shoa) bölgesinde müslüman bir sultanlık kurdukları (896) bilinmektedir. Bu tarihlerden itibaren müslümanlar Habeşistan'ın içlerine nüfuz etmeye başladı, güneyde Sidâmâ ile kuzeyde Tigre'ye yerleştiler. Daha iç taraflarda bulunan Cuba (bugün Sudan'ın güneyindeki Juba) bölgesi İslâmiyet'i kabul etti. XII. yüzyılın başlarında Şüve hükümdarları burayı hâkimiyetleri altına aldılar ve İslâmiyet Şüve'nin doğusunda yayılmaya başladı. XIII. asırda Şüve'nin doğusunda sahilde Zeyla'a varan bölgede Evfât Sultanlığı kuruldu. XVI. yüzyılın ilk yarısında Harar Emîri Ahmed Gran Habeşistan'ı kuzey sınırlarına kadar istilâ etti. Bu istilânın müslümanların ülke içlerine nüfuzu ve İslâmiyet'in yayılmasına büyük tesiri oldu. Daha sonra Portekizlilerin yardımıyla müslümanlar mağlûp edilmekle birlikte, hristiyan kiliselerinin rekabeti ve hristiyan din adamlarının içine düştükleri ahlâkî çöküntü karşısında İslâmiyet yayılma-

ya devam etti. Habeşistan topraklarında muhtelif dönemlerde ortaya çıkan müslüman sultanlıklar, Habeşistan Hristiyan Krallığı'na zaman zaman vergi ödemek zorunda kalmalarına rağmen hükümlerlerini sürdürerek İslâmiyet'i yaymaya devam ettiler.

İslâmiyet Batı Sudan'a XI. yüzyılda girmekle birlikte Doğu Sudan'da (Mısır Sudanı) ancak XIV. yüzyılda Nûbe'de Dongola Hristiyan Krallığı'nın yıkılışından sonra geniş şekilde yayılmaya başladı. Fakat Dongola ile Alve'nin İslâm hâkimiyetine girmesine rağmen güneyde Habeşistan engeli sebebiyle Sennâr'dan öteye geçilemedi. Orta Sudan'da Kordofan, Dârfür ve Bornu istikametinde ilerleme kaydedildi. XVI. yüzyılın başlarında Sennâr ve havalisinde kurulan Func İslâm Sultanlığı, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar hüküm sürdü. Bu sultanlık Sudan'da kurulan ilk İslâm devleti idi ve en parlak dönemi olan XVIII. yüzyılda sınırları güneyde Fazugli, doğuda Kızıl deniz, kuzeyde Üçüncü Şelâle ve batıda Kordofan'a kadar uzanıyordu. Daha önceleri muhacir Araplar'ın gelip yerleştikleri Kordofan bölgesine İslâmiyet'in girişi erken tarihlerde vuku bulmuştu; Arapça konuşulan kuzey ve orta kısımlarda halkın hepsi müslüman olup güneyde ise İslâmiyet daha çok ticaret yolları boyunca yayılmıştı. XIV. yüzyılda Tunus'tan ve doğudan gelip Dârfür'a yerleşen müslümanlar XVI. yüzyılda güçlü bir İslâm devleti kurdular. Mehmed Ali Paşa'nın Doğu Sudan'ı fethine kadar bölgenin en güçlü devleti olan Dârfür'un sultanları Bâbiâli ile de münasebet kurmuşlar, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'den hükümdarlıklarını tanıyan fermanlar almışlardır. Dârfür'un batısında yer alan Vaday'da XVIII. yüzyılın başlarından itibaren İslâmiyet yerli halk arasında yayılmaya başlamış ve bu sırada kurulan Vaday Sultanlığı XX. yüzyılın başlarına kadar hüküm sürmüştür.

Somali topraklarının Arabistan'a yakınlığı, burayı İslâm'ın ilk tebliğ faaliyeti alanlarından biri haline getirmiştir. Ülkenin güney sahillerine müslüman muhacirler erken tarihlerde yerleştiler. İslâmiyet'in sahilde kolayca yayılmasına karşılık iç bölgelerin İslâmlaşması daha yavaş ve genellikle tarikatlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Ülkenin kuzeyinde Habeşistan'ın güney sınırları boyunca XIV. yüzyıldan başlayarak kurulan Zeyla',

Adal ve Harar gibi müslüman sultanlıkların da Somali'de İslâmiyet'in yayılmasında önemli tesirleri olmuştur.

Doğu Afrika'da İslâmiyet'in yayılışı temelde barışçı yollarla sağlanmıştır. Kızıldeniz ve Hint Okyanusu sahilleri boyunca çok eskilere varan ve İslâmî devirde gittikçe gelişen ticarî münasebetlerle çeşitli zamanlarda meydana gelen göçler Doğu Afrika'nın İslâmlaşmasına temel teşkil etmiştir. Gerek Mısır'ın fethini müteakip güneyde Nûbe'ye doğru girişilen fetih hareketi, gerekse sahillerde ve daha sonraları iç bölgelerde oluşan müslüman sultanlıkların yerli putperest ve hristiyanlarla zaman zaman yaptıkları savaşlar, düşmanın mukavemetini kırmada faydalı olmuşsa da müslümanların taraftar kazanması daima barışçı yollardan sağlanmıştır. Seyyahlar ve araştırmacıların verdikleri bilgiler, İslâmiyet'in Afrika'da zorlayıcı tedbirlerle değil tamamen barışçı yollarla yayıldığını açıkça göstermektedir.

Müslüman tâcir ve tebliğcilerin günün belli zamanlarında abdest alıp namaz kılmaları, dua etmeleri, cuma ve bayram namazları, kurban kesme gibi ibadetleri yerlilerin dikkatini çekmiş, kendileriyle kurulan yakın ve samimi münasebetler, muhtaç ve kimsesizlere yapılan yardımlar güven telkin etmiş ve müslümanlarla kolayca kaynaşmalarını sağlamıştır. Bilgi, kültür ve ahlâk bakımından müslümanların sahip oldukları üstünlük de onlara büyük bir itibar kazandırmıştır. Müslüman tâcir ve muhacirlerin yerli kadınlarla evlenerek onlarla kaynaştıkları konusunda kaynaklar son derece açıktır. Bu da İslâm'ın yayılışını kolaylaştıran önemli hususlardan biridir. Müslüman tebliğcilerin sınıf farkı gözetmemesi ve yerlilerin müslüman olur olmaz tebliğcilerle kendilerini eşit durumda görmelerine karşılık, hristiyan misyonerlerin kendilerini yerli halktan üstün görmeleri, yerli kadınlarla evlenmemeleri, İslâm'ın siyahların dini, Hristiyanlığın da beyazların dini olduğu şeklinde bir kanaatin doğmasına yol açmıştır. Diğer taraftan İslâmiyet'i kabul etmekle parlak bir kültür ve medeniyetin bir ferdi olma imtiyazını elde etme ve bütün İslâm ülkelerinde serbestçe dolaşma imkânına kavuşma düşüncesi de müslüman olmayı yerlilerin gözünde cazip hale getirmiştir. İslâmiyet'in dağlık bölgelerden çok vadi ve ovalarla ana yolların çevrelerinde yayıl-

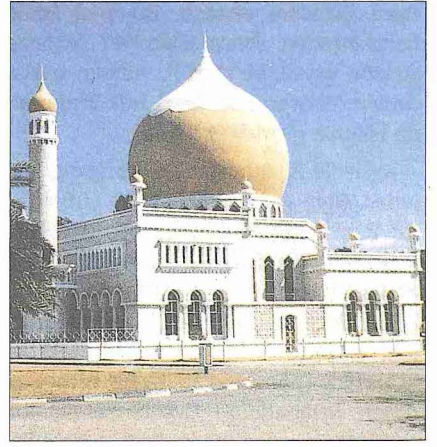
miş olması da ticaretin bu konudaki rolünü göstermesi bakımından önemlidir.

Batı sömürgecilik hareketinin, Afrika'da İslâmiyet'in yayılmasına dolaylı yoldan da olsa müsbet bir tesiri olmuştur. Sömürge altındaki ülkelerde düzen ve güvenliğin sağlanması, demiryollarının açılması, ana yollara bağlanan tâli yolların yapılması, müslüman tâcir ve tebliğcilerin iç bölgelere nüfuzunu kolaylaştırmıştır. Sömürgeci devletlerin idarî görevlerdeki yardımcı personeli ve açılan okullarda ders veren hocaları daha çok fikrî ve kültürel bakımdan ileri olan müslümanlardan seçmeleri, hem İslâm tebliğini kolaylaştırmış hem de müslüman olmayı yerlilerin gözünde cazip hale getirmiştir.

Doğu Afrika'da İslâmiyet'in yayılmasında etkili olan diğer bir faktör de tarikatlardır. Özellikle dışarıdan gelen muhacir müslümanların yerleştikleri yerlerde cami ve medreseler baştan beri mevcut olagelmıştır. Daha sonraki asırlarda özellikle tarikatların İslâm'ı tebliğ konusunda gösterdikleri faaliyetler, cami ve medreselere tekke ve zâviyeleri de eklemiştir. Cami, medrese ve zâviyeler dinî öğretim ve tebliğin birer merkezi idi. Buralarda ders veren ve irşad da bulunanlar Fas, Tunus, Kayrevân, Kahire, Şam, Bağdat, Mekke ve Medine gibi İslâm ilim merkezlerinde tahsil görüp dönüyorlardı. Açılan medreselerde hem müslüman hem de putperest yerli çocuklar birlikte okutuluyor, kimsesizler toplanıp müslüman olarak yetiştiriliyordu. Tahsilini buralarda tamamlayanlar dört bir tarafa tebliğe gönderiliyorlardı. İslâm'ı sade ve basit bir dille

tebliğ eden bu âlim ve müşhidler, yalnız müslümanların değil yerlilerin gözünde de büyük bir itibara sahiptiler. Bazı bölgelerde sosyal mevki bakımından kabile reislerinden sonra gelir, birbirine düşman topraklardan serbestçe geçebiliyorlardı.

Doğu Afrika'ya tarikatların girişi, özellikle yakın münasebetleri bulunan Yemen ve Hadramut tâcir ve muhacirleri vasıtasıyla olmuştur. Bu bölgeye giren en eski tarikat Kâdirîlik'tir. Kâdirîliğin Doğu Afrika'ya VIII. (XIV.) asırdan önce girmediği ileri sürülmekle birlikte, Kızıldeniz kıyısındaki Massava şehri halkı Abdülkâdir-i Geylânî'nin (ö. 561/1165-66) orada vefat ettiğine inanmakta ve Massava'da onun adını taşıyan ve aynı zamanda ziyaretgâh olan bir cami bulunmaktadır. Massava'nın ardından daha güneyde Zeyla' ile Somali'nin Hint Okyanusu sahillerindeki Makdişu'da yayılan Kâdirîlik, XVI. yüzyıla doğru Habeşistan içlerindeki Harar bölgesine girdi. Ahmed Gran'ın fetihleri boyunca (1506-1543) bütün Habeşistan'da ve daha sonra da Somali, Tanzanya ve diğer yörelere yayıldı. Doğu Afrika'da etkili tarikatlardan biri de Mîrganiyye'dir (Hatmiyye). Bu tarikat, İdrisiyye'nin kurucusu Ahmed b. İdris'in (ö. 1253/1837) Mısır ve Sudan'da tarikatı yaymak üzere gönderdiği Muhammed b. Osman el-Mîrganî (ö. 1268/1852) tarafından şeyhinin ölümünden sonra Kesela'da (Doğu Sudan) kuruldu. Onun zamanında İslâmiyet'in tebliği Kesela bölgesinde zirveye ulaştı. Daha sonra tarikat Kızıldeniz sahilindeki Sevâkin, Massava ve Eritre'de yayıldı. XIX. yüzyılın ilk yarısında

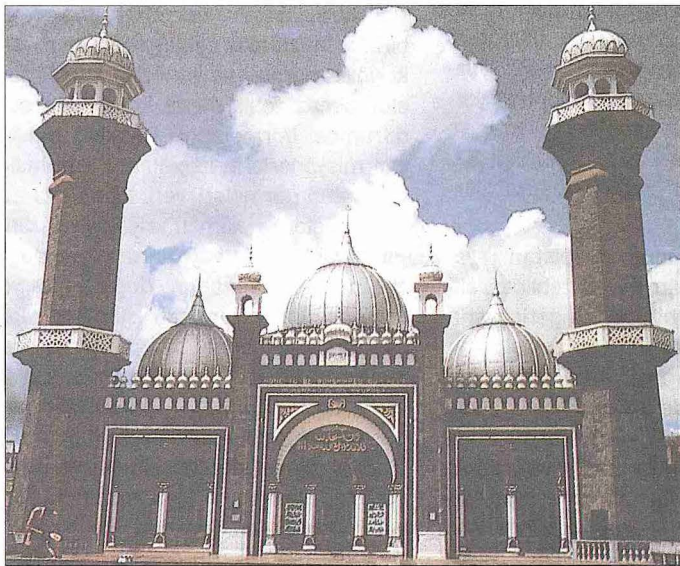

Kue Kue İslâm merkezî ve camii - Zimbabve

Kuzey Afrika'da kurulan Senûsîlik, Doğu Afrika'da özellikle Somali ve Gala (Galla) bölgesinde etkili oldu. Aynı zamanda dinî bir ıslah hareketi olan Senûsîlik medrese ve zâviyelere büyük önem verdi. Senûsîler'in köleleri satın alıp âzat ederek tarikatın merkezinde eğittikten sonra tebliğde bulunmak üzere kendi memleketlerine geri göndermeleri son derece etkili olmuştur. Diğer tarikatlardan Ahmediyye daha çok Somali'de, Şâzeliyye Tanzanya'nın güneyinde, Ticâniyye Habeşistan'da, Semmâniyye de Sudan ve Eritre'de yayılmıştır.

Bugün Doğu Afrika ülkelerinden Somali, Cibuti ve Komor adalarında nüfusun tamamı müslümandır. Sudan'da müslümanların oranı % 70, müslümanların çoğunlukta bulundukları Eritre bölgesinde 1960'tan beri örgütlenerek bağımsızlık mücadelesi verdikleri Habeşistan'da (Etiyopya) % 50 dolaylarında, Tanzanya'da % 40, Mozambik'te % 18, Kenya'da % 7.5 ve Madagaskar'da % 5'tir. Tanzanya, Mozambik ve Kenya'da müslüman nüfus daha çok sahil boyunca yoğunluk göstermektedir.

Hint Okyanusu sahilleri boyunca yer yer bazı Şîî gruplar bulunmakla birlikte Doğu Afrika ülkelerinin hemen hepsinde halkın çoğunluğu Sünnî'dir ve Şâfiî mezhebine mensuptur. Yalnız Sudan'da Mâlikî mezhebi hâkim olup Tanzanya'da Afrika menşeliler Şâfiî, Hintliler Hanefî, Umanlılar ise Sünnî olmayıp İbâzî'dir. Kenya'da çoğunluk Şâfiî olmakla birlikte Asya menşeliler Hanefî, Sudanlılar da Mâlikî'dir.

Nairobi'de modern bir cami - Kenya

BİBLİYOGRAFYA :

Lothrop Stoddard, *Hâzîrû'l-âlemi'l-İslâmî* (trc. Accâc Nüveyhid, nşr. Şekîb Arslan), Beyrut 1394/1973, III, 1-161; Ahmed İbrâhîm Diyâb, *Leme'hât mine't-târîhi'l-İfrîkî el-hadîs*, Riyad 1401/1981, s. 65 vd.; T. W. Arnold, *İntişâr-ı İslâm Tarihi* (trc. Hasan Gündüzler), Ankara 1982, s. 113-140, 342-362; Muhammed Abdullah en-Nakîre, *İntişâr-ı'l-İslâm ft Şarkî İfrîkîyye ve münâhedatü'l-Ğarbi lehû*, Riyâd 1402/1982; H. İbrâhîm Hasan, *İntişâr-ı'l-İslâm fi'l-kârretî'l-İfrîkîyye*, Kahire 1984; P. Balta, *L'Islam dans le monde*, Paris 1986, s. 343-353; Hasan Ahmed Mahmûd, *el-İslâm ve's-şekâfetü'l-Ârabiyye ft İfrîkîyâ*, Kahire 1986, s. 53 vd., 277-452; M. Ali Kettânî, *Muslim Minorities in the World Today*, London 1987, s. 161-190; Hüseyin Mü'nîs, *Atlasu Târîhi'l-İslâm*, Kahire 1407/1987, s. 335, 379-380; Ünver Günay, "Zenci Afrika'da İslâmiyet'in Yayılışının Belli Başlı Safhaları", *İslâmî İlimler Fakültesi, Prof. Dr. M. Tayyib Okçu Armağanı*, Ankara 1978, s. 147-157; a.mlf., "Zenci Afrika'da İslâmiyet'in Yayılışının Temel Etkenleri", *İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sy. 4, Ankara 1980, s. 105-117; Z. I. Oseni, "The Prophet's Contact With Africa", *The Muslim World League Journal*, IX/11, Makkah 1982, s. 12; Muhammed Hamîdullah, "African Muslims in the Time of the Prophet", a.e., XII/9-10 (1985), s. 22-26.

AHMET ÖZEL

AFRİKA BİRLİĞİ TEŞKİLATI

(منظمة الوحدة الإفريقية)

Güney Afrika Cumhuriyeti ile Namibia'nın dışında kalan bütün Afrika ülkelerinin üye bulundukları milletlerarası bir teşkilât.

Afrika Birliği Teşkilâtı (İng. Organization of African Unity; Fr. l'Organisation de l'Unité africaine) Adisababa Konferansı (Mayıs 1963) sonunda bağımsız otuz Afrika ülkesi tarafından kurulmuştur. Amacı Afrikalılar arasında dayanışmayı ve birliği güçlendirmek, iş birliğini geliştirmek, ülkelerin bağımsızlıklarını, toprak bütünlüklerini ve hâkimiyetlerini savunmak, sömürgeciliğin her çeşidini yok etmek, ırkçılığa ve kıyıma karşı mücadele vermek, insanların refah seviyelerini yükseltmek ve Birleşmiş Milletler kuruluş yasasına uygun olarak milletlerarası iş birliğini geliştirmektir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeciliğin tasfiyesi ile milletlerarası politika sahnesine çıkan genç devletlerin karşı karşıya bulundukları benzer problemler ve ortak tarihî geçmiş, bu devletler arasında iş birliği ve dayanışmanın geliştirilmesini mecburi hale getirmiştir. Bu sebeple siyasî ve iktisadî

Afrika Birliği Teşkilâtı'nın arması

politika alanında etkili olabilmek için çok sayıda mahallî teşkilât kurulmuştur. Afrika Birliği Teşkilâtı kurulmadan önce Afrikalılar arasında birliği ve dayanışmayı arttırmak amacıyla 1958'de Gana-Gine Birliği, 1960'ta Gana-Gine-Mali Birliği, 1961'de Afrika Devletleri ve Madagaskar Birliği, Kazablanka devletler grubu, yine 1961'de Monrovia devletler grubu gibi daha dar kapsamlı bazı teşkilâtlar kurulmuşsa da bunlar Afrika Birliği Teşkilâtı'nın oluşmasıyla fonksiyonlarını kaybettiği için dağılmışlardır.

Habeşistan İmparatoru Hâile Selâsiye'nin gayretleri ile 22-25 Mayıs 1963'te Adisababa'da bir araya gelen otuz iki bağımsız Afrika ülkesinin devlet veya hükûmet başkanları Afrika Birliği Teşkilâtı için kuruluş kararı aldılar ve Togo ile Fas'ın dışındaki bütün ülke temsilcileri teşkilâtın kuruluş yasasını imzaladılar. Bu yasada üye devletlerin eşitliği, birbirlerinin iç işlerine karışmaları ve toprak bütünlüklerine saygı duymaları teşkilâtın temel prensipleri olarak belirlenmiştir. Afrika kıtasında yer alan bütün bağımsız devletlerin teşkilâta üye olma hakları bulunmaktadır.

Teşkilâtın Başlıca Organları. 1. Devlet ve Hükûmet Başkanları Kongresi. Üye ülkelerin devlet veya hükûmet başkanlarından oluşan teşkilâtın en yüksek karar organıdır. Üye devletler arasındaki politikaları düzenlemek için yılda bir defa toplanır. Her üye eşit hakka sahip olup kararlar üçte iki çoğunlukla alınır. Teşkilâtın başkanı üyeler arasından bir yıl için seçilir. 2. Bakanlar Konseyi. Üye devletlerin dış işleri veya diğer bakanlarından oluşur. Normal zamanlarda yılda iki defa toplanır. Devlet ve Hükûmet Başkanları Kongresi ile ilgili hazırlıkları yürütür. 3. Genel Sekreterlik. Teşkilâtın devamlı organı olup merkezi Adisababa'dadır. Üye ülkeler arasında imzalanan anlaşmaların ve teşkilât yasasının uygulanmasına yardımcı olur; bütçenin,

özel ve yıllık raporların hazırlanmasını sağlar. Genel sekreter, Devlet ve Hükûmet Başkanları Kongresi tarafından seçilir. 4. Hakemlik, Uzlaştırma ve Arabuluculuk Komisyonu. 1964 yılında üye ülkeler arasındaki meseleleri barışçı yollarla çözmek için Devlet ve Hükûmet Başkanları Kongresi'nin seçtiği yirmi bir üyeden oluşturulmuştur. Bir başkanı ve iki başkan yardımcısı vardır. Bu organların dışında teşkilâtın ekonomik ve sosyal işler; eğitim, kültür, bilim ve sağlık; savunma ile çalışma olmak üzere dört özel komisyonu, ayrıca bağımsızlık hareketlerini desteklemek ve koordine etmek için bir komitesi (African Liberation Committee) bulunmaktadır.

Afrika Birliği Teşkilâtı, üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için yaptığı ara buluculuk çalışmalarının bir kısmında başarılı olmuştur. Genellikle devletler arasındaki çatışmaların sınırlandırılması konusunda başarı kazandı. Bilhassa Gine-Yukarı Volta, Gana-Fildişi Sahili ve Fas-Cezayir sınır anlaşmazlıklarının çözüme bağlanmasında, ayrıca Kenya-Somali ve Somali-Habeşistan sınır çatışmalarının durdurulmasında önemli rol oynadı. Bunlardan başka sömürgecilikle mücadele ve Güney Afrika, Rodezya, Portekiz yönetimleriyle ilişkiler üzerine ülke politikalarının koordine edilmesinde başarı sağladı. Fakat Nijerya'da 1968-1970 yılları arasında meydana gelen iç karışıklıkları durdurma ve Afrika'da siyasî birlik sağlama konularında başarılı olamadı. Arap-İsrail Savaşı, Angola ve Batı Sahra gibi konular üyeler arasında görüş ayrılıklarına ve ciddi gerilimlere sebep oldu. Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki beyaz azınlık yönetiminin uyguladığı ırkçı politikaya karşı ortak bir politika oluşturarak yönetimle mücadele edenlere destek sağladı. Bugün Birleşmiş Milletler'de kurduğu Afrika grubu ile milletlerarası politika alanında etkinliğini sürdürmektedir.

Afrika Birliği Teşkilâtı'nın kuruluşunda en aktif rolü Afrika'daki İslâm ülkeleri oynamışlardır. Teşkilâta üye olan Afrikalı İslâm ülkelerinin hepsi, aynı zamanda İslâm Konferansı Teşkilâtı'nın, ayrıca Kuzey Afrika'daki İslâm ülkeleri Arap Birliği'nin üyesidirler. Müslüman ülkeler, Afrika Birliği Teşkilâtı'nın İslâm Konferansı Teşkilâtı ve Arap Birliği ile olan münasebetlerinde de etkilidirler.